

‘Yağ’dan ‘Kurban’a: Eski Uygurcada *yag* “yağ” Sözcüğü ve Türevlerinin Metaforlaşma Süreçleri

From ‘Oil’ to ‘Sacrifice’: Metaphorization Processes of the Word ‘yag’ and Its Derivatives in Old Uyghur

Ferruh Ağca

Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eskişehir/Türkiye

e-posta ferruhagca@gmail.com

orcid 0000-0002-0916-1906

doi 10.54316/dilarastirmalari.1659743

Atıf

Citation

Ağca, Ferruh (2025).

‘Yağ’dan ‘Kurban’a: Eski

Uygurcada *yag* “yağ”

Sözcüğü ve Türevlerinin

Metaforlaşma Süreçleri. *Dil*

Araştırmaları, 37: 1-17.

Başvuru

Submitted

17.03.2025

Revizyon

Revised

02.06.2025

Kabul

Accepted

08.07.2025

Çevrimiçi Yayın

Published Online

07.11.2025

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two

Öz

İslamiyet’in kabulünden sonra Türk dilinde “kurban” ibadeti için Arapça *kurban* sözcüğü yaygınlık kazanmış olmakla birlikte, İslamiyet’ten önce ve kısmen İslami dönemlerde Türkçe *yaga-* “kurban kesmek/sunmak” ve *yagış* “kurban” sözcüklerinin varlığı bilinmektedir. Türkçe *yaga-* ve *yagış* sözcüklerinin hangi kökten geldiği, Arapça ve pek çok dilde kurbanı ifade eden sözcükler gibi “yakın olmak, yakınlaşmak” temel anlamından gelip gelmediği ve bu sözcüklerin Türk dilinde “yakın, yakın olmak, yaklaşmak” anlamlarına sahip başka sözcüklerle de ilgili olup olmadığı meselesi açık değildir. Bu makalede, Türkçe *yagış* “kurban” sözcüğünün *yag* “yağ” sözcüğünden geldiği, sözcüğün aynı zamanda *yak-* “yakın olmak”, *yagu-* “yaklaşmak” sözcükleriyle ilgili olduğu ve son olarak bütün bu sözcükler ve tabii olarak *yagış* “kurban” sözcüğünün “yaklaşma/yakınlaşma” anlamı ile terimleştiği gibi sonuçlar, tarihsel Türk dili metinlerinin tanıklığında, dilbilimsel yol ve yöntemler çerçevesinde ele alınıp değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Linguistik, Semantik, Metafor, Kurban, *yag*, *yagış*.

ABSTRACT

After the adoption of Islam, the Arabic word *kurban* became widespread in Turkic language for the worship “sacrifice”, but it is known that the Turkic words *yaga-* “to sacrifice/offer” and *yagış* “sacrifice” existed before Islam and partially in Islamic periods. It is not clear from which root the Turkic words *yaga-* and *yagış* come, whether they come from the basic meaning of “to be close, to get closer” like the words denoting sacrifice in

referees and confirmed to be free of plagiarism.

Arabic and many other languages, and whether these words are related to other words in Turkic language that have the meanings of “close, to be close, to approach”. In this article, the results such as the Turkic word *yagış* “sacrifice” comes from the word *yag* “oil”, the word is also related to the words *yak-* “to be close”, *yagu-* “to approach” and finally all these words and naturally the word *yagış* “sacrifice” are termed with the meaning of “approaching/getting closer”, are discussed and evaluated in the context of linguistic methods and with the testimony of the texts of historical Turkic languages.

Keywords: Linguistics, Semantics, Metaphor, Sacrifice, *yag*, *yagış*

EXTENDED ABSTRACT

Before the Turks adopted Islam, in Old Turkic texts they used the verb *yaga-* for “offering/slaughtering a sacrifice” and the word *yagış* for “sacrifice”. The verb *yaga-* and the noun *yagış* found in these texts indicate that the Old Turks practiced the ritual of sacrifice within belief systems other than Islam.

The food term *yag*, attested in Old Uyghur texts and used to mean “fat obtained from animals” and other types of oil or fat, took on various derivational suffixes and came to express metaphorical meanings beyond its basic sense. In this context, the word *yaglıg* (< *yag* + *lıg*) in Old Uyghur texts, beyond its basic meaning of “fatty” or “oily” entered the metaphorical domain through combinations with various nouns, conveying meanings such as “beautiful, charming, sweet, sincere, pleasant, and delightful”. Accordingly, the word *yaglıg* described the beauty and sweetness of a person or object, thereby indicating closeness or affection toward them. On the other hand, whether the verbs *yak-* and *yagu-*, which are common in Old Uyghur and Karakhanid and express a state of “closeness” or “approaching”, as well as the verb *yaga-* meaning “to offer a sacrifice” and its nominal form *yagış* meaning “sacrifice”, are semantically related to the word *yaglıg* and thus to *yag*, remains one of the uncertainties in the Old Turkic lexicon.

This article examines whether there is any etymological connection or semantic transition between the words *yag*, *yaglıg*, *yak-*, *yagu-*, and *yagış*. Accordingly, this study explores whether the verbs *yak-* and *yagu-* “to be close”, and the verb *yaga-* “to offer or slaughter a sacrifice” along with its derivative *yagış* “sacrifice” share a common semantic root. If they do derive from a shared root *yag* “oil”, the article investigates in what way this root may have contributed to the semantic field of “closeness” and ultimately examines the structural and semantic similarities and connections among the meanings “oil”, “closeness” and “sacrifice” in Old Turkic.

The words *yaga-* and *yagış*, used for “to offer a sacrifice” and “sacrifice” in the Old Turkic, do not appear in Turkic runic texts. These words are attested in Old Uyghur and Karakhanid texts. After the adoption of Islam, the Arabic loanword *kurban* became widespread in Turkic texts written in the Khwarazm and Golden Horde regions, as well as in other Turkic texts belonging to the Islamic cultural sphere, replacing the native words *yaga-* and *yagış*. For this reason, the article is limited to Kokturkish, Old Uyghur and Karakhanid, focusing mainly on Old Uyghur texts.

The article primarily uses attested words and sentences derived from Old Uyghur texts. Sometimes, the attestations and meanings of the words in question from other areas of Old Turkic have also been utilized. The data obtained from the texts have been classified and interpreted in accordance with the subject. While interpreting the meanings of the words in the article, the literal meanings of the root word and its derivatives have also been taken into consideration. At the same time, principles of etymological research have been utilized when establishing connections between the root word and its derivatives.

It has been determined that the word *yaglıg*, which is clearly derived from the word *yag* in Old Uyghur texts, was first used to describe the taste of a certain food, similar to the word *süçig*, and then expressed the meanings of “beautiful, pleasant, sweet” belonging to sociocultural life. In this context, it has been determined that the word *yaglıg* has undergone a similar semantic process as *süçig*.

This meaning of the word *yaglıg* in Old Uyghur, and whether the word *yag* is also the source of the verbs *yagu-* and *yaga-*, has been determined with examples obtained from the texts. The relationship between the meanings of “fat,” “closeness,” and “sacrifice” observed in other languages and belief systems has also been identified in Old Turkic between the verbs *yag*, *yagu-*, and *yaga-* within the framework of the morphological, etymological, and semantic principles of the Turkic language.

Based on all these data and the results obtained from linguistic tools, it has been concluded that the word *yag* in Old Uyghur is the source of the words *yagu-* “to approach,” *yaga-* “to offer a sacrifice,” and *yagış* “sacrifice”. Likewise, it has been suggested that the verb *yak-*, which is more common in all areas of Old Turkic, may have come from the same root as the word *yag*; thus, it is possible to speak of a verb **ya-* in the Turkic language, meaning “to be close”.

0. Giriş

Aslen İbranice “korbon” sözcüğünden gelen Arapça *kurban* sözcüğü, genellikle bir hayvanın adanması yoluyla yaratıcıya ya da kutsal varlığa yakın olmayı ifade eder. Din tarihi ile ilgili araştırmalar, toplulukların hangi inanç sistemine bağlı olurlarsa olsunlar çeşitli amaçlar etrafında ve farklı usullerle kurban ritüelini gerçekleştirdiklerini göstermektedir. Din tarihi üzerine araştırmalar, kurban ritüelinin başlangıçtan bu tarafa herhangi bir hayvanı kesmek/öldürmek ya da herhangi bir yiyeceği veya maddi varlığı saçmak yahut da kutsal bilinen bir yere bırakmak suretiyle tapınma, dua ve şükür yoluyla yaratıcıya ya da kutsala yaklaşma güdüsünden kaynaklandığını göstermektedir. Bu çerçevede yaratıcıya/kutsala yaklaşmak, yakın olmak için bir hayvanı, bir yiyeceği ya da nesneyi feda etme ritüelinin kadim topluluklardan itibaren temel bir inanç olduğu söylenebilir.

Milletler en eski devirlerden beri hemen hemen bütün inanç sistemlerinde, kutsal bildikleri varlıklara ya da bazen “şeylere” yakın olmak, bir dilekte bulunmak ya da bazen günahlarından af dilemek için bir ibadet aracı olarak kurban sunma ritüelini icra etmişlerdir. İnsanoğlu belki de yaratılışından bu tarafa tanrılara ya da kutsallık atfettiği varlıklara yahut da ülkeyi yönetenlere ve dinî önderlere çeşitli usullerle kurban sunarak sebep ne olursa olsun bunların memnuniyetini kazanmak istemişlerdir. İnsanoğlunun belirli amaçlar etrafında tanrılara ya da kutsallara yakınlığını göstermek için bazı ritleri benimsemiştir. “Bitkiler, hayvanlar ve içecekler gibi kurban sunumlarıyla, tanrıları metaforik anlamlarda değil kelimenin tam anlamıyla beslemek, onları yatıştırmak ve yardımcı desteklerini uyandırmıştır” (Uygun 2019: 149). Tanrıları gerçek anlamda beslemek için yiyecek ve içeceklerin dışında bir hayvanı kesme ya da yakma yoluyla kurban sunmuşlardır. “Kurbanın tanrı tarafından sevildiğine inanılan belli parçaları tanrı için saklanır, geri kalan parçalar ise sunan ve törene katılan misafirlere ayrılır.” (Uygun 2019: 149). Bu çerçevede kutsal varlığa sunulacak kurbanın değerli olmasına dikkat edilmiştir. Mesela kurban için

kesilecek/öldürülecek hayvanın yaşı, büyüklüğü ve bakımlı olması; yiyeceğin lezzetli ya da nesnenin değerli olması önem arz etmektedir.

Yeryüzünün her bir coğrafyasında en iptidai toplumlarda bile görülen kurban sunma ritüeli, coğrafyaya, sosyokültürel özelliklere ve inanç sistemlerine göre farklılık göstermiştir. Toplulukların bağlı oldukları dinî ve kültürel özellikler, ait olunan coğrafya ve iklimin yapısı ve bu şartlar altında var olan veya üretilen yiyecek ve içecekler kurban icrasını şekillendirmiştir. Bu şartlar altında kurban sunma, kimi toplumlarda eşyaları kutsal bilinen yerlere bırakarak, kimi toplumlarda yiyecek ve içecekleri kutsal yerlere ya da ibadet edilen yerlere saçarak, kimi toplumlarda ise bakımlı ve iyi hayvanları keserek icra edilmiştir. Bu açıdan dünyadaki kurban sunma ritüelleri din tarihçileri tarafından genellikle “kanlı kurban” ve “kansız kurban” olmak üzere iki ana başlık etrafında değerlendirilmiştir. Bununla birlikte hangi sebeple ve usulde olursa olsun kurban ritüelinin temel amacı kutsal atfedilene yaklaşımdır.

Kültürler arasında kanlı kurbanın nasıl icra edileceği ile etinin ve yağının nasıl kullanılacağı hakkındaki uygulamalar farklılık göstermektedir. Hayvan kimi kültürlerde kanı akıtılarak, kimi kültürlerde ise kanı akıtılmadan farklı usullerle öldürülerek kurban edilmiştir. Öte yandan hayvanın etinin ve yağının kurban törenine katılanlar ve kurbanın adandığı kutsallar arasındaki pay edilişi de farklılık göstermektedir. Farklı inanç sistemlerine bağlı topluluklar, özellikle ateşin icadından sonra kurbanlarını, bilhassa kestikleri kurbanların yağlarını yakmak suretiyle tanrılara sunuda bulunmuşlardır. Farklı coğrafyalarda, farklı kültürlerdeki pek çok topluluk, tanrılara ya da kutsal varlıklara “kanlı kurban” sunacaklarsa hayvanın yağlarını ya da yağlı kısımlarını sunulan varlıklara ayırmışlar ve hatta bunları yakarak çıkan dumanın tanrıya ulaştığına inanmışlardır. İlk topluluklarda görülen bu yağ sunma ritüeli, semavi dinlerde de yaygındır (Uygun 2019: 150-155).

Tarih sahnesine çıktıkları zamandan itibaren farklı coğrafyalarda farklı kültürler ve inanç sistemleri ile temas eden ve büyük ölçüde bu inanç sistemlerini benimseyen Türkler, en eski devirlerden beri hangi inanca bağlı olurlarsa olsunlar *Teñri*'ye kurban sunmuşlardır. Türklerde kurban ritüelinin ilk örneklerine milattan önceki yıllarda Chou'larda rastlanmıştır. Chou lideri, avladığı geyikleri atalara kurban olarak sunmuştur. Türkler arasında kurban ritüeli, Hunlar, Türk Kağanlığı ve Uygurlar arasında da devam etmiştir. Asya Hunları, Köktürkler ve Uygurların *Teñri*'ye, atalara ve tabiat kuvvetlerine at ve koyun kurban ettikleri bilinmektedir (Kafesoğlu 2004: 302). Özellikle Çin kaynaklarındaki bilgiler ve günümüz Sibiry Türk topluluklarındaki uygulamalar, Türklerde kurban ritüelinin sadece hayvanı öldürmek ve etlerini yemek şeklinde icra edilmediğini, hayvanın özelliklerinden tören sonunda kamın duasına kadar pek çok aşamanın olduğunu ve uzun süren bir ibadet olduğunu göstermektedir (İnan 2020: 215-221; Atik 2001: 35-42). Eski Türklerde kurban ritüeli, bir hayvanı kesmek/öldürmek suretiyle “kanlı kurban” türünde yahut bir yiyeceği ve içeceği saçmak suretiyle “kansız kurban” türünde icra edilmiştir. Başta Eski Uygurca metinler olmak üzere Eski Türkçe metinlerdeki tanıklar ve özellikle Türk runik harfli yazıtların

bulunduğu barklardaki kalıntılar, Türklerin her iki kurban türünü de benimsediklerini göstermektedir.

Türkler, İslamiyet’i kabul etmeden önce Tevrici ve Maniheizt-Budist çevrelerde kurban ritüeli için *yaga-* eylemini ve bu eylemden türemiş *yagış* ismini kullanmışlardır. İlk İslami Türkçe metinlerde ise bu sözcükler kullanılmaya devam etmekle birlikte, ilk Kur’an çevirilerinde Arapça *kurban* sözcüğü kullanılmaya başlanmıştır. Eski Türkçede *yaga-* “kurban etmek” ile *yagış* “kurban” sözcüklerinin hangi kökten geldiği, “yaklaşmak” anlamının olup olmadığı, “yakın olmak, yaklaşmak” anlamı varsa bu anlamların hangi kök anlamdan türediği meselesi açık değildir. Keza Eski Türkçede *yaga-* “kurban etmek” fiili ile *yagu-* “yakın olmak, yaklaşmak” ve belki de *yak-* “yakın olmak” fiilleri arasında bir ortaklığın olup olmadığı da yeteri kadar açık değildir. Bu kavram alanlarına ait sözcüklerin Eski Türkçedeki başka müştakları ve örnekleri, Türk dilinde *yaga-*, *yagu-*, *yagru-*, *yaguk* ve *yagış* sözcükleri ile bunların diğer müştakları arasında etimolojik ve semantik ortaklığın olup olmadığı konusunu düşündürmektedir. Hatta aşağıda işaret edileceği üzere Eski Uygurca metinlerde bu kavram alanına ait başka tanıklar, kurban ritüelini temsil eden *yaga-* fiilinin de türemiş olduğunu göstermektedir. Bu makalede Türk dilinde “yakın olmak, yaklaşmak” anlamlı sözcükler ile “kurban sunmak, kurban” anlamlı sözcükler arasında semantik yakınlığın yanı sıra köken birlikteliğinin de olduğu ve bütün bu sözcükler ile *yag* “yağ” sözcüğü arasında da bir ilginin olduğu düşüncesi, Eski Türkçe örnekler ile kanıtlanmaya çalışılacak, Eski Türkçede *yag* sözcüğünün “kurban” anlam alanına transferinde ise tanrıya ya da kutsal varlıklara yağ sunma ve yaklaşma ritinin olduğu vurgulanacaktır.

1. Eski Türkçede *yag* “yağ”

Türk dilinde geniş bir anlam yelpazesine yayılmış *yag* sözcüğü, süttten elde edilen tereyağı, etin içinde bulunan yağ, bitki ve çiçeklerden elde edilen yağ, mineral madde olmak üzere kaynağı farklı olan türleri barındırmaktadır (Eren 1999: 437). Türk runik harfli yazıtlarda *yag* sözcüğü, büyük bir ihtimalle yazıtların sınırlı konular ve olayları ifade etmesinden dolayı tanıklanmaz (Şirin 2016). Sözcüğün yazıtlarda geçmemesi, zamanında ya da daha öncesinde *yag* sözcüğünün olmadığı anlamına gelmez. Bununla birlikte sözcük, Eski Uygurca metinlerde tek başına ya da eş çiftiyle birlikte tanıklanmaktadır. Eski Uygurcada *yag* sözcüğünün tanıklarından bir kısmı, “bir hayvanın yağı, yağlı kısmı” anlamındadır:

inek yağı süt birle .. mırlı panıth ikegü .. bular ugrayu emi erür “İnek yağı ve süt ile bal ve şurup, bunlar doğru ilacıdır.” (AY 15415-15417); *altı törlüg tatar kopta kop yitlinip bir inek yağı mirde ulatu tatarlag ed tavarlar alku yitlinür* “Altı çeşit tat tümüyle kaybolunca inek yağı ve baldan başka diğer tatlı mal mülk de tümüyle kaybolur.” (Maitr 122 v 8-11).

Eski Uygurca metinlerde *yag* sözcüğü, aynı zamanda acı bir madde olarak da kullanılmıştır. Aşağıdaki örneklerde *yag* sözcüğü bir hayvanın parçası anlamında değil, bitkiden elde edilen acı sıvı olarak tarif edilmiştir:

könüli bilgi ornaglıg .. etözi tüzdem itiglig erip .. yinçürü adıra bilteçi erip .. yağ sızdaçı erser başınta .. tülinte körser akar suv .. yürün önlüg edlerig .. ötrü bilgü ol ol kişig lişip tözlüg erür tēp “Duyguları ve bilinci tam, vücudu orantılı olup, ayırt ederek seçebilecek olup, başından yağ sızacak olsa ve rüyasında akan su ve beyaz renkli varlıkları görse, o zaman o kişiyi balgam köklü olarak tanımlamalı.” (AY 15380-15385); *neteg tēp tēser adın nomka tayanmak erser kumnı sıkıp yağ tilemiş teg erür. Kentü özinte tileser küñçit kaytsıta ulatlarını sıkıp yağ tilemiş teg erür* “Öğretiye dayanmak nasıl diye sorulacak olursa, kumu sıkıp yağ beklemek gibidir. Kendiliğinden istese susam, akasya ve diğerlerini sıkıp yağ beklemek gibidir.” (HSIN 89-92); *yana yme ol yimişliklerde yaraşık örkle yuulları erip yağ teg süt teg suvları ol* Yine o meyve bahçelerinde güzel ve yüksek suların yağ gibi süt gibi suları vardır.” (SaddDharm 95-6); *Süt ked bolgu em yörgey kuası bēş bakur suvka kayınturup suvın süzüp alıp yağ süt birle kayınturup içürzün ked bolur* “Sütü bol olan ilacı otlarla suda kaynatıp, suyunu süzüp, alıp yağ ve süt ile kaynatıp içirsin, iyi olur.” (Heilk. I 103-7); *kirtü tözüg tüpgerdükte tnl(ı)g tip titgüliki bultukmaz. Neçökin yağ bultukgay yöleştürgeli tengergeli* “Gerçek varlığı anladığında canlı diye adlandırılan bulunmaz. Yağ nasıl ölçülebilir?” (BT I B 238-240); *kaltı yağı alkınmış yula teg tañ başıntaki uyakur yultuzlar teg basa basa teñri yirintin tayarlar* “Böyle yağı tükenmiş meşale gibi tan vaktinde sönen yıldızlar gibi tekrar tekrar gökten düşerler.” (Maitr 103 r 10-4); *turgınçara tolp etözlerinteki etleri şünükleri sag yağ teg sızılıp barır* “Hemen bütün vücutlarındaki etleri, kemikleri saf yağ gibi erir.” (DaşakarmaElmalı 722-3); *ölürmeğinçe yağ yakrı¹ bulgu yok* “Öldürmeyince yağ bulunacağı yok.” (DaşakarmaElmalı 4546).

yağ sözcüğü ilk İslami Türkçe metinlerden DLT’de daha yaygındır:

ol yağ erütti “O, yağ eritti.” (93), *ol yağ ergürdi* “O, yağ eritti.” (121), *kuzda kar eksümez koyda yağ eksümez* “Kuzeyde kar eksik olmaz; koyunda yağ eksik olmaz.” (164), *yağ sızdı* “Yağ sızdı.” (268), *er yağ yalwadı* “Adam yağ yaladı.” (579).

Maniheist ve Budist çevreler ile ilk İslami çevreye ait metinlerde somut anlamı ifade eden yağ sözcüğü, yine bu çevrelerde eklerle genişleyerek somut anlamın yanı sıra mecaz ve metafor anlam alanlarını da karşılamıştır:

1.1. yağlıg (<yağ+lıg) “Yağlı → Tatlı → Sevimli, Müşfik, Merhametli”

Eski Türkçede yağ sözcüğünün müştakları arasında yer alan *yagla*,-² *yaglan*-³ ve *yaglat*-⁴ fiillerinin yağ isminden geldiği açıktır. Eski Türkçede bu sözcüklerin dışında yağ sözcüğünden türeyen bir başka sözcük *yaglıg*’tır (<yağ + ılıg). Eski Uygurca metinlerde *yaglıg* sözcüğü Türk runik harfli İrk Bitig’de “yağlı” gerçek anlamındadır:

¹Eski Uygurca metinlerde yağ sözcüğünün dışında ayrıca *yakrı* sözcüğü de “yağ” anlamında tanıklanmaktadır. Sözcük DLT’de de geçmektedir ve “hayvani, eritilmemiş yağ” tarifi yapılmıştır: *bışırılır yakrı kıyak / toşgurur yogrı çanak* “İç yağı ve kaymağı pişirilir / çanağı ve kabı doldurulur” (DLT 458). *yakrı* sözcüğünün yağ sözcüğü ile aynı kökten gelip gelmediği belli değildir (Clauson 1972: 905).

² er koguş yağladı (DLT 579).

³ yağlandı neñ (DLT 490).

⁴ ok koguşını yağlattı (DLT 440).

teñrilig kurtga yurtta kalmış. Yaglıg kamuç bulupan yalgayu tirilmiş, ölümde ozmış tēr. Ança bilinler: "Dindar (ve) yaşlı (biri), çadırda kalmış. Yağlı bir kepçe bulup yalayarak hayatta kalmış, ölümden kurtulmuş, der. Şöyle bilin." (IB 13).

Eski Uygurca metinlerde *yaglıg* sözcüğü, et ile birlikte somut anlamda tanıklanmaktadır:

"... *anıñ arasında ol ok bışmış yaglıg etin isig isig yedürser temin ök ol erniñ igi togası kalısız kēter tarıkar tēp ötüntiler* "Onun içinde tam o pişmiş yağlı eti yedirse o kişinin hastalığı tamamıyla yok olur diye söylediler." (DaşakarmaElmalı 2797-2801); *kesilgüde ulatı sekiz tümen kurt koyuz yaglag et yıdın tıyup tōrt [sı]ñart[ın] kelip ol god keyikniñ //// avlap altı[lar]* "Kesilmekten başka seksen bin böcek yağlı etin kokusunu duyup dört bir taraftan gelip o yaban hayvanının //// avlayıp aldılar." (DaşakarmaElmalı 4732-5).

Eski Türkçede *yaglıg* sözcüğü, yazıtlarda geçmediği gibi Eski Uygurca metinlerde de temel anlamı ile nadiren görülmektedir. Bununla birlikte sözcüğün DLT'de üç tanığı vardır:

irig irini yaglıg ermegü başı kanlıg "Kararlı kişinin dudağı yağlı, başı kanlı olur." (47), *yaglıg aş meni büküttü* "Yağlı yemek kalbimi sıkıştırdı ve ondan doydum." (420), *Yatniñ yaglıg tiküsinden öznüñ kanlıg yudruk yig* "Yakın birisinden yumrukla dürtülmek ve yumruklanmak, yabancı birisinden yağlı bir lokma yemekten daha iyidir." (462).

Budist çevreye ait aşağıdaki Eski Uygurca metinde *yaglıg* sözcüğünün *süçig* ile birlikte *yaglıg süçig* ya da *süçig yaglıg* şeklinde eş çift olarak kullanılması, *yaglıg* sözcüğünün "yağlı" anlamı üzerinden "tatlı" anlamı kazandığını, buna göre "yağlı olan" bir yiyeceğin aynı zamanda "tatlı, lezzetli" olarak görüldüğünü göstermesi bakımından kayda değerdir. Eski Türkçede *süçig* sözcüğü, nasıl hayvansal bir ürün olan ve birçok yiyeceğe kaynaklık etmiş olan *süt* isminden "tatlı, lezzetli" anlamı kazanmışsa, *yaglıg* sözcüğü de yine hayvansal bir ürün olarak yiyeceklerin "tatlılık"ını tarif eden bir anlama erişmiştir. Aşağıdaki örnekte *yaglıg süçig aş* ve *süçig yaglıg aş* tabirleri, yemeğin lezzetine işaret etmiş olmalıdır:

isig yaglıg aş içgüg .. küzki ödte aşagu ol .. sogık yaglıg süçig aş .. kış yisünler çavşıgun .. irig süçig yaglıg aş .. inçıp munta munçulayu .. tōrt ödlerte aymışça .. otda kılzar ulatı .. aşig içgüg [adırsar] .. aşig tatıgıg tegşürmedin .. b(a)ya törüçe yidürser .. anta takı bultukmaz .. ig törçigülük tıtaglar .. aş yimişde kin inçıp tepreyür .. lişip tözlüg ig agrıg .. aş siñer erken tepreyür .. sarıg tözlüg isig ig .. aş siñmişde kin tepreyür .. yül tıtaglıg ig toga .. ödın b(e)lgüsın bilmış k(e)rgek .. igler kaçan bilü tüketser .. bu iglerniñ tözlerin .. igke yaraşı yonınça .. kılmiş k(e)rgek ot emig .. k(a)ltı igniñ belgüsın .. adırtlıg adır[a] adırtlap .. anta kin emlegü ol .. tözin tuta başlagın .. yiil igligke içürgü ol .. kayınturmuş yaglarig .. "Sıcak (ve) yağlı yiyecek-içeceği .. güzün yemeli .. Soğuk, yağlı (ve) tatlı yiyecek .. kışın yavan yesinler .. Acı, tatlı (ve) yağlı yiyecek .. Burada böyle her bir dört vakitte söylendiği gibi .. ateşte pişirse ve yiyeceği-içeceği birbirinden ayırma yemeği ve lezzeti değiştirmeden eski töreye göre yedirse .. o zaman da bulunmaz .. Hastalığın baş gösterdiği canlılar .. yemek yedikten sonra öylece titrer .. Yel sebepli hastalığın zamanını, belirtisini bilmek gerekir .. Hastalıklar fark edildiğinde .. bu hastalıkların sebeplerini (ve) hastalığa uygun tedaviyi uygulamak

gerekir .. Hastalığın belirtisini iyice tespit edip daha sonra aslını gözeterek kaynağından tedavi etmeli .. Yel kaynaklı hastalara kaynatılmış yağları içirmeli .. (AY 15303-15338).

Et, herhangi bir nesne ya da bahsedilen ismin “yağlı” olma durumunu belirten *yaglıg* sözcüğü, klasik öncesi ve klasik Budist dönemlere ait Eski Uygurca metinlerde bir iki örnekte tek başına, genellikle de *yumşak* sözcüğü ile birlikte *köz, söz, sav, ün* gibi isimleri niteleyen sıfat olarak kullanılmıştır. Eski Türkçede *yumşak/yumşak* sözcüğü nadiren nesnelere “yumuşak olma” durumunu ifade etmiş olsa da Türk runik harfli yazıtlardan başlayarak bütün çevrelerde *söz, sav, köz* gibi sözcüklerle birlikte daha çok metaforik bir anlam yüklenmiştir (Clouston 1972: 938-9). Türk runik harfli yazıtlarda birkaç defa tekrar eden *süçig sav yumşak ağı* (Şirin 2016: 265) ifadesi ile Eski Uygurca ve Karahanlıca metinlerdeki örnekler,⁵ aslında nesnelere sert olmama durumunu belirten *yumşak* sözcüğünün, çok erken dönemlerden itibaren metaforlaşarak *til, söz, köñül* gibi sözcükleri “tatlı, güzel, uysal, salim”⁶ anlamlarıyla nitelediğini göstermektedir. Eski Uygurca metinlerde *yaglıg* sözcüğünün *yumşak* ile birlikte yine *söz, sav, til, köñül* ve *ün* sözcüklerini nitelemesi, sözcüğün tıpkı *yumşak* gibi metaforlaşarak “tatlı, güzel, uysal, salim” anlamlarını kazandığını düşündürmektedir.

Eski Uygurcada *yaglıg* sözcüğü, *köz, söz, sav, ün* ve bir örnekte *tarıglag yer* sözcüklerini nitelemiştir:

yaglıg (yumşak) köz “güzel, hoş, sevecen göz”

kök raj(a)[vart] öñlüg yaglı(t)g közin seviglig [külçire] yüzün ür keç üdün maitri [sakinç sak]ınıp olarnıñ yüzleri tapa [tétrü körti] “Mavi renkli şefkatli gözleriyle, sevimli gülen yüzüyle uzun bir süre Maitreya gibi düşünüp onların yüzlerine doğru dikkatlice baktı.” (DaşakarmaElmalı 2246-2250); *yaglıg yumşak közin artukrak küvenip örü kodı körüp yoriyur* “Müşfik gözleriyle her zaman gururla yukarı aşağı bakar.” (DaşakarmaElmalı 3884-6); *yaglıg yumşak közin arjilar tapa tétrü körüp kut koluntı* “Mit mildem und sanftem Blick blickte er unverwandft auf die Seher und gelobte (Nazik bakışlarla azizlere doğru iyice bakıp saadet diledi.) (DaşakarmaWilkens 3198-9).

yaglıg yumşak söz “içten, güzel söz”

yalgan yolgan savın yaglıg yumşak sözün yalıhok köñülin [az]k(ı)ya yme b(e)rtmez erti “Er pflegte die Herzen der Menschen nie mit lügnischer, Rede oder

⁵*Yüzi körklüg erdi körüp köz kamar / Sözi yumşak erdi tili tüz tamar* “Yüzü, görünce göz kamaştırarak kadar güzeldi; Sözü tatlı ve dili düzgündü.” (KB 464), *Mini bulguçı kulki alçak kerek / Köñül kodkı til sözde yumşak kerek* “Beni bulacak olanın tabiatı mülayim; alçak gönüllü ve tatlı dilli olmalıdır.” (KB 703), *Kerek köñli kodkı ma yumşak tili / Bu ol kör kişiye sevitür yol* “Alçak gönüllü ve yumuşak dilli olmalı; anla (ki) kişiye yolu sevdiren bunlardır.” (KB 2229).

⁶Türk dilinde *yumşak* (>Uyg. *yumşak*) sözcüğünün nesnelere niteleyen somut anlamdan soyutlaşıp metaforlaşarak insanın dili, sözü ve gönülünü niteleyen duyusal bir anlama erişmesi, dünyadaki diğer dillerde bulunan benzer anlamlı sözcükler için de geçerlidir. Mesela İngilizcede, Türk dilindeki *yumşak* sözcüğünün karşılığı olan *soft* sözcüğü, Türk dilinde olduğu gibi metaforlaşarak insanın tabiatını tarif eden bir anlamdadır.

schmeichlerischen Worten zu verletzen (Yalan sözlerle, tatlı sözlerle insanın gönlünü hiç kırmazdı.” (DaşakarmaWilkens 912-4).

yaglıg yumşak sav “içten, güzel söz”

*tözün t(e)ñri kızıya .. ol ödün ol bayagut oglı udakanışandı ırı k(e)ntü atasıntın bu muntag yanlıg sekiz türlüg isig öz yöründekin bilmek bilge bilignin tözin tüpin tört ödlernin altı kesinlernin adırtın üdürtin kılguluk emlernin .. yigürlük içgürlük tatıglarnın .. öd iyin işletgürlük törüsin .. eşidip edgüti köñülkerti .. çınkaru bilti yene k(e)ntü öziniñ y(e)me muntag bilge bilig üze igliglerig emlep öjedtürgeli ugulukın teñlenip .. ötrü balık uluş sayu barıp tüg tümen igliglerke tegip edgü **yaglıg yumşak savın** ötlep eriglep .. m(e)n erser otaçı m(e)n .. m(e)n erser otaçı m(e)n .. otug emig y(e)me ked ötgürü bilir m(e)n .. ukar m(e)n .. öñedtürgeli tip tidi* “Ey asil göğün kıızı! O zamanlar zenginlerin soyundan olan Udakanışandı oğlan, kendi babasından bu şekildeki sekiz türlü yaşam tedavisini bilen alimin aslını esasını, dört zamanın ayırımını yapabilecek ilaçları, yenilecek, içilecek lezzetleri, her vakit işleyecek töreyi işitip iyice düşündü ve doğru bir şekilde fark etti. Yine kendisinin de böyle bir alim ile hastaları tedavi edip iyileştirebileceğini hesap etti. Ardından her bir şehre ve memlekete gidip, sayısız hastalara ulaşış iyi, güzel ve tatlı sözlerle öğüt verdi. Ben doktorum. Ben doktorum. İyileştirecek otları ve ilaçları ziyadesiyle bilirim dedi.” (AY 15428-15449).

yaglıg yumşak seviglig kövşek ün “güzel, sevimli, zarif ses”

*yėti mañ mañlayu yarlıkap teriñ etinlig **yaglıg yumşak seviglig kövşek ezrua ünin** kamağ üç miñ ulug miñ yir suvug yañkurtı inçe tēp sav sözleyür* “geruht er sieben Schritte zu schreiten, und mit tiefer, melodischer, öliher, weicher, lieblicher, zarter Brahma-Stimme die gesamten dreitausend grossenChiliokosmen ertönen lassend, spricht er folgendermassen: (Yedi adım atıp çok melodik tatlı sevimli Brahma sesiyle bütün dünyayı inleterek şöyle söyledi)” (Maitr 145 r 1-5).

yaglıg yumşak tarıglag yer “verimli tarla”

*bu nom erdinig eşidip nomlug aşka tok bolmakım üze çoğum yalınım ögrünçüm sevinçim asılıp üstelip ötrü bu altı y(i)g(i)rmi tümen sekiz miñ yoçan kalın yitiñsiz yitiz yagız yir tatıgın üklitü kiñürtü teginip tört tahuy ügüz içinteki yerniñ toprakın **yaglıg yumşak tarıglag yerlerin şı şılañ edgü kılı tegingey m(e)n*** “Bu öğreti mücevherini işitip öğreti yemeğine doyunca heyecanım ve sevincim arttı. Bundan dolayı sayısız ve uçsuz bucaksız yeryüzü lezzetini çoğaltarak dört deniz ve nehir içindeki yerin toprağını ve verimli, güzel tarlaları nemli ve varlıklı kılacağım.” (AY 13707-13714).⁷

⁷ Eski Uygurcada *yaglıg* sözcüğünün “sevimli, güzel, hoş” anlamına benzer bir durum, çağdaş Türk yazı dillerinde de vardır. Mesela Başkurtçada *yagımlı* ve *yagımlız*; Türkmencede *yakımlı*, *yakımlılık*, *yakımsız* ve *yakımsızlık*; Kumukçada *yagımlı* sözcükleri, “sevimli, güzel, hoş, yumuşak sempatik; sevimsiz çirkin” anlamlarına gelmektedir. Çağdaş Türk lehçelerindeki *yaKımlı/sız* sözcüklerinin *yag* sözcüğünden gelmediği, *yak-* “yakın olmak” eyleminden isimleştiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte sözcüklerin bu anlamlarıyla benzer anlam alanına sahip olmaları, *yag* sözcüğünün hangi semantik yolla bu anlamlara eriştiğini göstermektedir. Hatta Türkmencede *yak-* fiilinin “beğenmek” anlamı kazanması da bu çerçevede dikkate

1.2. yagu- “yakın olmak, yaklaşmak” (<yag + u-)

Eski Türkçede “yakın olmak” ve “yaklaşmak” fiilleri için genel olarak *yagu-* ve *yak-* fiilleri kullanılmıştır. Türk runik harfli yazıtlarda *yagu-* fiilinin ettigen ekli *yagut-* şekli kullanılmış; buna karşılık *yak-* fiili kullanılmamıştır. Eski Uygurca ve Karahanlıcada ise hem *yagu-* ve *yak-* hem de fiil ve isim (sıfat) türünden müstakları yaygındır. Bununla birlikte Eski Uygurcada çekimli fiil olarak *yagu-* fiili daha yaygındır ve *yak-* fiiline dair örnekler azdır.

Olar bir teg yumkıgun burkan kutıña yaguzunlar “Onlar hepsi birlikte burkan saadetine yaklaşsınlar.” (BT II 1308-9); *ançulayı ok kidinli tagtınlı sıñar kapıglarıña yölenü barsar virupāksi vai[şrava]ni maharaçlar yme iraktın ok tıdıp yakın yagutgali unamadılar* “Aynı şekilde batı ve kuzeydeki kapılara doğru dayanırken Virupaksi ve Vaisrava Maharajalar da uzaktan engellemişler ve yaklaşmasına izin vermemişlerdir.” (BT 38, Da 36-37); *ötrü anta biz kamagun bu nom erdini ugurınta ol ilig kanıg bodunı karası birle bir uçlug köñülin köyü közetü tutup adasın tudasın etöziñ yagutmagay biz* “Bu sebeple orada biz hepimiz bu öğretiyi mücevheri sayesinde o kağanı halkı ile aynı amaçla koruyup, tehlikelerini gözeterek vücutlarını birbirlerine yaklaştırmayacağız.” (AY 10681-10686); *ınça kaltı burkanlar burkan kutın bulmışda kin on orunka yagunış on orunka tegmiş bodıs(a)t(a)vlarıg süzgelı bodıs(a)t(a)vlar üçün on katın öñin öñin körkitmiş bir yintem kkirsiz tapçasız arıg süzük burkanlar uluşınta ornanıp .. ulug türlüg bod sın körk meniz üze nom nomladaçı kayu adınlar tegingülük tüş etöz erser ol têtir* “Şöyle ki burkanlar burkan saadetine bulduktan sonra on yere yaklaşmış, on yere ulaşmış bodisatvaları ayırmak üzere bodisatvalar için on defa değişik değişik gösterilen ve kiri olmayan, temiz burkanlar topluluğuna yerleşmiş. Çok çeşitli beden ve görünüş ile öğretiyi vaz edecek her birinin ulaşması gereken son görünüş, (işte) odur.” (AY 2529-2540); ... *yokaru kodı üze altın tüpinte [tegmedin] ikidin sıñar kızığıña yakma[dn] osuşu arıyü sıza ulıyü ...* “Yukarı aşağı- üst alt aslına ulaşmadan her iki tarafın kıyısına yaklaşımdan birbirlerini biçerek ve feryat ederek ...” (Maitr 105,11), *etözi yıdıg sasıg bolup alku kişi yarsıyur yakmaz bolur* “Vücudu kopup herkes tiksindir, yaklaşmaz olur.” (TT VI, 444-5).

Eski Uygurcada *yagu-* fiili ile ifade edilen anlamın *yak-* fiili ile karşılığı olarak genellikle *yakın kel-* ve *yakın bar-* ifadeleri tercih edilmiştir. Buna göre Eski Uygurcada *yak-* fiilinin “birisine, bir yere yakın olmak” anlamında daha çok durum fiili olduğunu, *yagu-* fiilinin ise “birisine, bir yere yaklaşmak, yakınlaşmak” anlamında iş eylemi olduğunu ifade etmek mümkündür.⁸ Öte yandan *yagu-* fiilinin daha soyut / niteliksel yakınlığı, *yak-* fiilinin ise daha somut

değerdir. Bu ve benzeri örnekler Karahanlıca metinlerden itibaren görülen *yakşı* sözcüğünün semantik izahını da kolaylaştırmaktadır.

⁸ KB’de *kadaş yak yagukka yakınlık ula / ulugka kiçigke seviüg bol küle* “Akrabaya ve yakın hissetlerine yakınlık göster; büyüğe, küçüğe gül ve sevgi göster.” (1327) beyitinde *yak* şeklinde okunan sözcük, eserin indeksinde “yakın” anlamı ile işaretlenmiştir. Sözcük, eserin diğer nüshalarında *yat* ve *yakin* olarak yazılmıştır. R. R. Arat tarafından tercih edilen *yak* ismi, Eski Türkçe başka bir metinde geçmez. Eğer bu yaklaşım doğruysa Türk dilinde *yak-* eyleminin dışında ayrıca bir de *yak* isminden söz edilebilir. Diğer taraftan beyitteki *yak* sözcüğünün, *yaguk* ismini pekiştiren bir unsur olma ihtimali de vardır.

/ niceliksel yakınlığı ifade etmiş olması mümkündür.⁹ Erdal (1991: 253) da *yagu-* eyleminin soyut anlama sahip olduğunu belirtmiştir.

yagu-k ve *yak-ın* sıfatlarının Eski Uygurcada hem tek başlarına hem de bir arada kullanıldığı çok sayıda örnek vardır. Her iki eylemin de sıfatlaşarak yakın anlamlı çift meydana getirdiği anlaşılmaktadır:

ozmuşlarının yakın yaguk bolmak erür "Kurtulmuş olanların yakın olmasıdır." (BT VIII 250-1), *yavız yavlak ayığ öglilerke tuşup yakın yaguk bolmak alp emgek titir* "Kötü düşüncelilerle karşılaşp onlara yakın olmak çok acıdır." (AY 3567-9), *bu altun küvrügnin yig başdınkı ünin eşidmiş uğurınta .. uzatı üzüksüz burkanlarka yakın yaguk tapıgıcısı bolur* "Bu altın davulun fevkalade sesini işitmiş olması sebebiyle her zaman burkanlara yakın hizmetçisi olur." (AY 3318-3322).

yagu- "yaklaşmak, yakınlaşmak" fiilinin yapısı açık değildir. Fiil, semantik bakımdan *yak-*¹⁰ ile hemen hemen aynı anlama sahip olsa da Clauson (1972: 896) ve Erdal (1991: 731), *yagu-* ve *yak-* fiilleri arasında köken birlikteliğini ifade etmenin güç olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte Eski Türkçede *yagu-* fiilinin kökeni açık bir şekilde belirtilmemiş olsa da, fiilin anlamı ile Eski Türkçede *yag* sözcüğünden geldiği açık olan *yaglıg* "güzel, sevimli, tatlı" sözcüğünün varlığı, fiilin kökenini belirlemeye imkân vermektedir. *yaglıg* sözcüğü nasıl *yag* "yağ" isminde duyusal beğeniye ve dolayısıyla yakınlığı temsil etmişse *yagu-* fiilinin de *yag* isminde fiilleşerek yaklaşmayı ya da yakınlaşmayı ifade etmiş olması mümkündür. Buna göre *yagu-* fiili, *yag* + *u-* şeklinde +U- yapım ekiyle meydana gelmiş olmalıdır. Eski Türkçede genellikle tek heceli isimlere eklenerek geçişsiz eylemler türeten +U- ekinin *azu-*, *çinu-*, *taru-* gibi örnekleri vardır (Erdal 474-6). Mesela *këñü-* eylemi, *këñ* "geniş" isminde "geniş olmak" anlamı kazanmıştır. Bu bağlamda *yagu-* eyleminin de "yakınlığı" temsil eden *yag* "yağ" sözcüğünden "yaklaşmak, yakınlaşmak" eylemini meydana getirmesi tabiidir.¹¹

⁹ İngilizcede "yakın" anlamı için *close* ve *near* sözcükleri kullanılır. Her iki sözcük de "yakın" demek olduğu halde, *close* (*yagu-*), duygu, düşünce bağlamında niteliksel yakınlığı, *near* (*yak-*) ise mekânsal / niceliksel yakınlığı ifade etmektedir. Bu açıdan Eski Türkçede *yaguk* sözcüğü niteliksel yakınlık, *yakın* sözcüğü ise fiziksel / niceliksel yakınlık için olmuş olabilir. Ancak metinlerde bu iki sözcüğün bir arada kullanılarak nüansı kaybettiği de söylenmelidir.

¹⁰ Eski Türkçede *yak-* fiilinin ismi *yakın*'dir. Bunun dışında *yak-* fiilinin *yaka* "kenar, yaka, sınır" sözcüğüne kaynaklık ettiği de anlaşılmaktadır: *yak-ga* (Erdal 1991: 381). Yine Eski Türkçe metinlerdeki "taraf, yön, yan" anlamındaki *yan* sözcüğünün de *ya-* fiilinden gelmiş ihtimali söz konusudur.

¹¹ *yagu-* fiilinin yakın anlamlı çifti *yak-* fiilinin izahı ise daha güçtür. Eski Türkçe metinlerin yazımından kullanılan alfabelerin gösteriminden ve Türk dilinin eklenme sisteminden hareketle en azından *yagu-* eyleminin *yak-* fiilinden türemediğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte, elde herhangi bir kanıt olmamakla birlikte hem *yak-* hem de *yagu-* eylemlerinin **ya-* eyleminden türemiş olabileceği düşünülebilir. Şayet Türk dilinde **ya-* şeklinde bir kökün varlığı kabul edilecek olursa o zaman *yak-* eyleminin **ya-k-* şeklinde olduğu ifade edilebileceği gibi *yag* sözcüğünün de benzer şekilde *ya-g olarak meydana gelmiş ihtimali söz konusudur. Nitekim Güner (2024: 578-579), *yak-* ve *yagu-* eylemlerinin **ya-* "yakın olmak, yaklaşmak" fiil kökünden gelmiş olabileceğini ifade eder. *yag*, *yak-* ve *yagu-* sözcüklerinin

1.3. *yaga-* “kurban sunmak”

Özellikle Maniheizt ve Budist çevrelere ait Eski Türkçe metinlerde “kurban sunmak” anlamı için *yaga-* fiili görülmektedir. Türk runik harfli yazıtlarda *yaga-* fiili ve müştakı *yagış* sözcüğü geçmez. *yagış*, ilk İslami Türkçe metinlerde DLT’de ise sadece madde başı bir sözcük olarak yer alır.¹² Karahanlılara ait Kur’an çevirisinde ise Arapça *kurban* sözcüğü tercih edilmiştir (Ata 2004). Clauson (1972), sözlüğünde her iki sözcüğe de yer vermez. Erdal (1991:262, 265, 426-7) *yagış* “kurban” sözcüğünü *yag* + *a-* fiilinin -(X)ş ekli ismi olarak izah etmiş, *yaga-* fiilinin ise, diğer dinlerde de yağ ile kurban arasındaki ilgiyi göz önünde bulundurarak *yag* “yağ” sözcüğünden geldiğini belirtmiştir.¹³

Eski Uygurcada bir hayvanı kurban sunmak ya da bir yiyecek ya da içeceği kutsala sunmak anlamında *yaga-* fiili kullanılmıştır. Bu çevreye ait metinlerde tek başına çok az tanıklanan *yaga-* fiili, daha çok *yagış yaga-* şeklinde görülmektedir:

ay teñri mag yultuzta turduktu kim igleser ol iglig emgekke tegir huba üze ol yultuzka yagaguluk ol sekiz künte öjedür “Ay, Maghā yıldızına geldiği zaman kim hastalansa o hasta sıkıntıya girer. Huba ile o yıldıza kurban sunulmalı. O, sekiz günde iyileşir.” (BT 23 B 143-147); *Yükünür biz yagış yagaguluk ünüg atlig teñri kutuğa* “Kurban edilecek sesi olan Tanrı saadetine iman ederiz.” (BT II 640-1); *anı alku tözün Maytri birle sukuşup ezrua teñri yirinte tugmak küsüşin buşı birgeli sakinçin iki ygrmi yıl tüni küni üzlünçüsüz paşantek atlig yagış yagadımız ed tavar esirkençsiz alku buşıçılarka buşı birdim* “Tamamen asil Maytri ile karşılaşmış ezrua Tanrının yerinde doğmak arzusu ve sadaka vermek düşüncesiyle on iki yıl gece-gündüz sürekli paşantek adlı kurban sunduk. Mal-mülk saklamadan bütün sadakalara sadaka verdim.” (Maitr 117 v 7-14); *alku şasatar nomlarag adartlayu uktaçi waybaş şasatarlag noş suvsuş içmiş aryaçantri bodiswt kşi açarı enetek tilintin tohri tilinçe evirmiş maitrisimit [nom bitig]de badari bramannıy yagış yagamak [atlag baştunkı] ülüş tükedi* (MaitrHami I 1413-9).¹⁴

1.4. *yagış* “kurban”

yagış sözcüğü, Eski Türkçenin diğer çevrelerinde neredeyse hiç tanıklanmasa da Eski Uygurca metinlerde “kurban” için kullanılmış temel sözcüktür. Sözcük

ortak bir **ya-* filinden gelebileceği muhtemel olsa da mevcut eserlerde böyle bir kökün tanıklanmadığını da göz ardı etmemek gerekir.

¹² Kâşgarlı, *yagış* sözcüğünü madde başı yapmış olmakla birlikte sözcüğe bir tanık getirmemiş, sadece “(putllarına) yaklaşmak amacıyla veya adamış oldukları adak için cahiliye devrindeki insanların putllarına kestikleri kurbanın adı” (DLT 448-9) tanımını yapmıştır. Kâşgarlı Eski Uygurcada tanıklanan *yagış* sözcüğünü, “cahiliye devri”nin bir ritüeli olarak görmüş, muhtemelen İslami kimliği tanımlamayan bir terim olarak düşünmüştür.

¹³ Eski Türkçede *yag* sözcüğü, nasıl *yaga-* ve *yagu-* eylemlerine kaynaklık etmişse Türkiye Türkçesindeki *yakar-* fiilinin teşkilinde de rol oynamıştır. *yakar-* fiili de *yag+a-r-* şeklinde ettirgenlik ekiyle “dua yoluyla Tanrı’ya yaklaşmak” anlamından “dua” anlamına erişmiş olmalıdır. Gülensoy da (2011: 1035) *yakar-* eyleminin *yaga-* ya da *yagu-* eylemlerinden gelmiş olabileceğini belirtir.

¹⁴ Eski Uygurcada “kurban sunmak” anlamını karşılayan *yagış yaga-* iştikaklı ikilemesi, yerini bazı metinlerde *yagış kıl-* ifadesine bırakmıştır: *iki ygrmi yıl yagış kılıp alku ed tavar buşı birdim tip tir sen* (MaitrHami I, 1181-2).

sadece DLT’te bir yerde, “(putlarına) yaklaşmak amacıyla veya adanmış oldukları adak için cahiliye devrindeki insanların putlarına kestikleri kurbanın adı.” (DLT 352) kaydıyla geçmektedir.¹⁵ Sözcüğün yaygın olduğu asıl saha Eski Uygurcadır. Eski Uygurcada genellikle *yagış yaga-* şeklinde görülen sözcüğün tek başına tanıklandığı örnekler de vardır: *inçip yagışnuj titmekin* “Öyle ki kurbanın bırakılmasını” (BT 38, Ga 26). Sözcük, *inçip yme bu muntag ulug karı yüz y(i)g(i)rmi yaşımta meñülüg meñüke teggülük ulug ilig ezrua t(e)ñri yerinte tugguluk ulug küsüşin srwapaşantik atlag yagış turgurdum* “Aynı şekilde böyle çok yaşlı yüz yirmi yaşında sonsuzluğa ulaşmanın, büyük hükümdar Ezrua Tanrı yerinde doğmanın büyük arzusuyla sryapaşantik adlı kurbanı takdim ettim.” (MairtHami I, 971-5) örneğinde *turgur-* eylemiyle birlikte yine “kurban ibadetini icra etmek” anlamında kullanılmıştır. Hatta *tört m(a)harañlara kuvragıñızlar birle bu yagışlıg tapıgımızni teginip burkan şasınıg közetip buşı idisin kaganıg başlap köni nomlug ilig uluşug közetü biziñe y(e)me turkaru umug inag bolup kömek közetmek kılı alku tıdıg adalarımızni amurtguru öz yaş kut buyanıg üklitü y(a)rılkañlar* “Ey dört Maharañ! Cemaatinizle bu kurban ibadetimizi yerine getirip Burkan öğretisini gözetip sadaka sahibini, başta kağanı ve doğru öğreti sahibi memleketi gözeterek bize de daima umut olup ve bizi de gözeterek bütün engel ve tehlikelerimizi yok ederek saadetimizi ve sevabımızı artırın.” (AY 650-659) örneğindeki *yagışlıg tapıg* ifadesi, kurbanın açıkça bir ibadet olduğuna işaret etmektedir.

Eski Uygurca *tsuyda irinçüde boş bolalım kşanti bolzun. Takı yme men il tüzmiş birle tokuz törlüg kat atlıg agar tsuy irinçü kılımız erser inçe kaltı vrhar sanlıg sagdıçlıg tavarın altımız yuñladımız erser bursoñ kuvrag üze erksintimiz erser ölütlük etlük itdimiz turgurdumuz erser yagışlık teñrilik itdimiz erser dyan sakinçka katıglantaçı kutluglarka ada kılımız erser ... amtı anı barça ökünür biz bilinür biz* “Günahlardan kurtulalım, tövbe olsun. Yine ben ve İl Tüzmiş ile dokuz türlü kat adlı çok günah işlediyseniz, aynı şekilde kutsal yere ait olan malı mülkü aldıysanız, cemaate zulmettiyseniz, hayvanları öldürmek için yerler yaptırıysanız, kurban kesilecek ibadethaneler hazırladıysanız, istiğrak için gayret gösteren kutlulara kötülük ettiyseniz ... şimdi tümüyle pişmanınız ve af dileriz.” (TT IV A 41-52) örneğindeki *yagışlık teñrilik* tanığı, Türklerin kurbanlarını sunmak için özel bir ibadet yerine sahip olduklarını göstermektedir. “kurban yeri” anlamındaki *yagışlık* (<yagış+lık), yine “ibadet edilen yer” anlamındaki *teñrilik* ile birlikte kullanılmıştır. Böylece Türklerin bu çevrede kurban sunma ritüelini belli bir yerde yaptıklarını göstermektedir.¹⁶

¹⁵ Kâşgarlı Mahmud, sözlüğüne *yagış* sözcüğünü, muhtemelen Budist Uygurlara ait bir tanık olarak almıştır. Kâşgarlı’nın ifadesindeki “cahiliye devrindeki insanlar” ve “putlarına kestikleri” hükümleri, sözcüğün Müslüman Türkler tarafından kullanılmadığına işarete etmektedir. Keza Kâşgarlı’nın *yagış* sözcüğü için ifade ettiği “yaklaşmak amacıyla” şeklindeki tanımı, aslında *yagış* sözcüğünün hangi kök sözcük ve anlam üzerinden geldiğini göstermektedir.

¹⁶ Eski Uygurcada “kurban” için kullanılan bir başka sözcük ise *saçag/saçıg*’dır: *yagışta saçıgta* (BT 38, Ga 19), *dkşanpt [ilinteki] badari bilge braman [srwapaşantik] atlıg ulug yagışta saçagda* //// (MairtHami I, 927-9). Bu çevrede çok az tanıklanan sözcük, muhtemelen

2. Sonuç

Eski Türkçe metinlerdeki *yag*, *yak*, *yak-*, *yagu-*, *yaga-* ve *yagış* sözcüklerinin, fonolojik bakımdan ortaklık gösterdikleri gibi semantik açıdan da aynı/benzer anlam alanına hitap etmiş olmaları, sözcüklerin kökteş olduklarını göstermektedir. Bu bakımdan ilgili sözcüklerin tek bir kökten türemiş olma ihtimali söz konusudur. Bu bağlamda *yag* “yağ”, *yak* “yakın” ve *yak-* “yakın olmak” sözcüklerinin, fonolojik ve semantik yakınlıktan dolayı ortak bir **ya-* fiil kökünden türemiş olması muhtemeldir. Buna göre **ya-* fiil kökünden *ya-g* “yakın olma” ve *ya-k-* “yakın olmak” sözcüklerinin meydana geldiği ifade edilebilir. Diğer taraftan yine “yakın olma, yaklaşma” temel anlamına sahip olan *yagu-* (<*yag+u-*) “yakın olmak”, *yaga-* (<*yag+a-*) “kurban sunmak” ve *yagış* (<*yag+a-ş*) “kurban” sözcüklerinin ise *yag* “yağ” isminden türemiş olmaları söz konusudur.

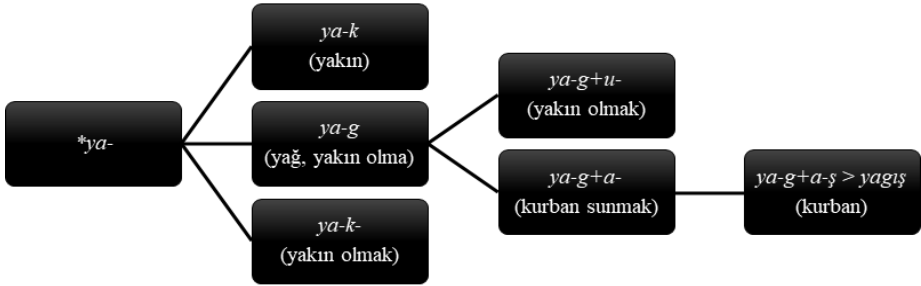
Sözcüklerin hangi kökten geldiği meselesinden daha önemlisi, sözcükler arasındaki semantik yol ve bağlantıdır. Aynı kökten türediği düşünülen bu sözcükler arasındaki semantik yolculuk ve bunun sonunda ortaya çıkan metaforik seviye, Türk dilinde “yağ”, “güzel, hoş, sevimli”, “yakın olmak” ve “kurban (sunmak)” anlamları arasındaki ilişkiyi açık bir şekilde göstermektedir. Buna göre Türk dilinde “yakın olmak” anlamlı bir **ya-* fiilinin varlığından, buradan *ya-g* sözcüğünün “(bir hayvanın) etine yakın, etiyle iç içe olmasına bağlı yakınlık” durumu üzerinden sosyokültürel yapıya ait diğer anlam alanlarına ait sözcüklerin türemiş olmasından söz edilebilir. Türk kültür hayatında “yağ”ı karşılayan sözcük, yumuşak yapısı ile “et”e yakınlığı ve lezzeti üzerinden *yaglıg* (<*yag+lıg*) sözcüğüyle “iyi, güzel, hoş, lezzetli” anlamları ile duyuşal yakınlığı karşılamıştır. Benzer şekilde “yağ” anlamlı sözcük, bir taraftan *yag+u-* türeviyle “yakınlaşmak” anlamlı fiili, diğer taraftan da *yag+a-* fiiliyle birlikte “kutsal olana/Tanrıya yaklaşma”nın aracı eylemi olarak “kurban sunmak” anlamına kaynaklık etmiş olmalıdır. Son olarak da *yaga-* eyleminin somut alana ait göstergesi olarak *yagış* (< *yaga-ş*) “kurban” anlamı doğmuştur. Sonuç olarak bu anlam alanını ifade eden sözcüklerin tamamında “yakın olmak, yaklaşmak” anlamı vardır. Bu çerçevede Türklerin “kurban (sunmak)” için kullandıkları *yaga-* ve *yagış* sözcüklerinin “yağ” ve “yaklaşmak, yakınlaşmak” anlamlarından doğduğu, Türk dilinde “yaklaşmak, yakınlaşmak”, “yağ” ve “kurban” anlamları arasında köken ve anlam bilgisi bakımından bir ortaklığın olduğu anlaşılmaktadır.

Eski Türkçede *yaga-/yagış* sözcüklerinin *yag* “yağ” isminden türemiş olması, Türklerde kesilen hayvanın yağını ya da etinin yağlı kısımlarını Tanrı’ya sunmak gibi bir ritin varlığını da düşündürmektedir. Nitekim bugün Tevrat ve İncil gibi semavi dinlerde ve pek çok kadim kültürde kesilen hayvanın iç organları ve yağlarının bazen yakılarak dumanı vasıtasıyla Tanrı’ya iletildiği bazen de sunu yerinde dağıtılarak ya da bırakılarak Tanrı’ya sunulduğu bilinmektedir. Hatta bazı kadim topluluklarda kesilen hayvana ait yağ, nesnelere ya da vücuda sürülerek Tanrı’ya takdim edilmiştir. Türklerin kurbanın yağlarını yakıp yakmadıklarına

kasırsız kurban ritüelini icra etmek üzere doğmuştur. Zira sözcük, açık bir şekilde *saç-* eyleminin ismidir ve özellikle yiyecek ve içeceklerin etrafa saçılmasıyla Tanrıya sunulan kurbanı temsil etmiştir.

dair elimizde kesin bir veri bulunmasa da, kurban (sunmak) ifadesinin yağ isminden meydana gelmesi, Türklerde de kurban sunusuyla Tanrı’ya yaklaşmanın yağ vasıtasıyla olduğunu, belki de yağlı etlerin ve yağın yenilmeyerek kurban ritininin bir nesnesi olarak kutsallara sunulduğunu göstermektedir.

Türk dilinde özellikle *yag* “yağ” ile *yaga-* “kurban sunmak” ve *yagış* “kurban” arasında köken birlikteliğinden söz etmek mümkün olmakla birlikte, Türk kültüründe “yağ” ile “kurban (sunmak)” arasındaki ilişkinin hangi sosyokültürel şartlar çerçevesinde gerçekleştiği konusunda açıklık yoktur. Bununla birlikte bu konuda Eski Türkçe metinlerin sunduğu veriler ve Türkolojinin bugünkü bilgi ve birikimleri, aşağıda gösterildiği gibi Türk dilinde “yakın olma”yı ifade eden **ya-* fiil kökünden türeyen sözcükler arasında fonolojik ve semantik uygunluk olduğunu, Türk dilinde “kurban” için kullanılan sözcüğün “yağ” anlamlı sözcükten türediğini ve sonuç olarak Türk dilindeki “yağ”, “yakınlık, yakın olma” ve “kurban (sunmak)” anlamlı sözcüklerin aynı kökten türediklerini ve birbiriyle ilgili olduğunu göstermektedir.

Kısaltmalar

AY: Altun Yaruk Sudur. (bkz. Kaya 2021)

bkz.: Bakınız

BT I: Berliner Turfantexte I. (bkz. Hazai ve Zieme 1970)

BT II: Berliner Turfantexte II. (bkz. Röhrborn 1971)

BT VIII: Berliner Turfantexte VIII. (bkz. Kara ve Zieme 1977)

BT XXIII: Berliner Turfantexte XXIII (bkz. Zieme 2005).

BT XXXVIII: Berliner Turfantexte XXXVIII (bkz. Kasai 2017).

DaşakarmaElmalı: Daşakarmapathāvadānamālā (bkz. Elmalı 2016).

DaşakarmaWilkens: Daşakarmapathāvadānamālā (bkz. Wilkens 2016)

DLT: Dīvānu Lugāti’t-Türk (bkz. Ercilasun ve Akkoyunlu 2014)

Heilk I: Zur Heilkunde der Uiguren (bkz. Arat 1930)

HSIN: HSIN Tözin Okıdtaçı Nom (bkz. Ş. Tekin 1980)

IB: Irk Bitig (bkz. T. Tekin 1993)

KB: Kutadgu Bilig (bkz. Arat 1979)

Maitr: Maitrisimit Nom Bitig (bkz. Ş. Tekin 1980)

MaitrHami I: Maitrisimit Nom Bitig Hami Nüşhası (bkz. Shimin ve Klimkeit 1988)

SaddDharm: Die Geschichte von Sdaprarudita und Dharmodgata Bodhisattva (bkz. Ş. Tekin 1980)

TT I: Türkische Turfan-Texte I (bkz. Bang ve Gabain 1929)

TT IV: Türkische Turfan-Texte IV (bkz. Bang ve Gabain 1930)

TT VI: Türkische Turfan-Texte VI (bkz. Bang ve diğerleri 1934)

Kaynakça

- ARAT, Reşit Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ATA, Aysu (2004). *Türkçe İlk Kur'an tercümesi-Karahanlı Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ATIK, Dilşad (2001). *Eski Türklerde Kurban İnancı ve Uygulamaları*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- BANG, Willi vd. (1934). *Türkische Turfan-Texte VI. Das buddhistische Sûtra Säkiz Yükmäk*.
- BANG, Willi; GABAIN, Annemarie von (1929). *Türkische Turfan-Texte I*.
- BANG, Willi; GABAIN, Annemarie von (1930). *Türkische Turfan-Texte IV*.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- ELMALI, Murat (2016). *Daşakarmapathāvadānamālā*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican; AKKOYUNLU, Ziyat (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ERDAL, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation*. Otto Harrassowitz.
- EREN, Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- GENG, Shimin; KLIMKEIT, Hans-Joachim (1988). *Das Zusammentreffen mit Maitreya. Die ersten fünf Kapitel der Hami-Version der Maitrisimit. In Zusammenarbeit mit Helmut Eimer und Jens Peter Laut herausgegeben, übersetzt und kommentiert*. Bd.1-2.
- GÜLENSOY, Tuncer (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. (2 Cilt), Ankara: Türk Dil Kurumu.
- GÜNER, Galip (2024). "Temel Türevler Bağlamında Eski Türkçede *Ya- Fiilleri." *Turkish Studies - Language* 19 (Ö1): 573-584.
- HAZAI, Georg; ZIEME, Peter (1970). *Fragmente der uigurischen Version des 'Jin'gangjing mit den Gāthās des Meister Fu'*. Berliner Turfantexte I.
- İNAN, Abdülkadir (2020). "Beltir Türklerinde Gök Tanrıya Kurban Töreni." *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 215-221.
- KAFESOĞLU, İbrahim (2004). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötügen.
- KARA, Georg; ZIEME, Peter (1977). *Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas "Tiefer Weg" von Sa-skya Paññita und der Mañjuśīnāmasaṃgīti*. Akademie Verlag, Berliner Turfantexte VIII.
- KASAI, Yukiyo (2017). *Die Altuigurischen Fragmente mit Brahmi-Elementen*. Brepols Publishers, Berliner Turfantexte XXXVIII.
- KAYA, Ceval (2021). *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- RÖHRBORN, Klaus (1971). *Eine uigurische Totenmesse. Text, Übersetzung, Kommentar*. Berliner Turfantexte II.
- ŞİRİN, Hatice (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TEKİN, Şinasi (1980). *Buddhistische Uigurica der Yüan Zeit, 1. HSIN Tözin Okıdtaçı Nom, 2. Die Geschichte von Sdaprarudita und Dharmodgata Bodhisattva*. Budapest.
- TEKİN, Şinasi (1980). *Buddhistische Uigurica der Yüan Zeit, 1. HSIN Tözin Okıdtaçı Nom, 2. Die Geschichte von Sdaprarudita und Dharmodgata Bodhisattva*. Budapest.
- TEKİN, Şinasi (1980). *Maitrisimit Nom Bitig, Die Uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāsika-Schule. 1. Teil: Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen, 2. Teil: Analytischer und lücklauffiger Index*. Berliner Turfantexte IX.
- TEKİN, Talat (1993). *İrk Bitig The Book of Omens*. Harrassowitz Verlag.
- UYGUN, Azize (2019). "Bir Kurban Ritieli Olarak Kurbanın Yakılması ve Yağ Takdimi." *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43/2: 148-163.

WILKENS, Jens (2016). *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien, Edition der altuigurischen Daśakarmapathāvadānamālā*. Berliner Turfantexte XXXVII (I, II, III), Brepols.

ZIEME, Peter (2005). *Magische Texte des uigurischen Buddhismus*. Berliner Turfantexte XXIII, Brepols.